

voorgangers komt hij tot de conclusie dat niet stroomlijning, maar veeleer flexibiliteit en diversiteit de basiskenmerken zijn van het proto-industrieel productiesysteem. Dat gaat zowel over het samengaan van een 'koopsysteem' en een 'uitgavensysteem', van uitbesteding met vormen van gecentraliseerde productie, van de aanmaak van uiteenlopende stoffen en waren, als van de productie voor lokale en voor internationale markten. Veel aandacht in het boek gaat ook naar de 'institutionele' factor, en dan vooral naar de rol van de diverse overheden en van de corporatieve organisaties. Belangrijk is hier het inzicht dat, naar analogie van eerdere werken van C. Lis en H. Soly, de ambachtsgilden eerder stimulerend (en stroomlijnend) dan belemmerend hebben gewerkt.

Het boek heeft een brede adem, maar mist daardoor hier en daar wat diepgang. Dit geldt vooral voor de interactie tussen de textielproductie en de dorpseconomie. De met kracht verdedigde stelling dat de producenten van garens en stoffen tot de negentiende eeuw grotendeels buiten het landbouwsysteem stonden kan niet overtuigen. De auteur is hier de slaaf van zijn bronnen. De boedelbeschrijvingen geven alleen inzicht in bezit (en dus niet in alle vormen van inkomen). Voor de negentiende eeuw daarentegen zijn er wel meer bronnen (en getuigenissen), bijgevolg zou de symbiose tussen textielproductie en landbouw er dan wel zijn. Daarnaast verwacht hij landbouwincome met grondeigendom (waarbij hij geheel foutief de 'Zuid-Vlaamse' textielproductie op één lijn stelt), heeft hij te weinig inzicht in de complexiteit van de tijdsbesteding en kredietrelaties binnen het productiesysteem (levering en betaling vallen niet op hetzelfde moment als de arbeid, weven gebeurt ook vaak in ruil voor bewerken van een stukje land enz.). Ten slotte blijft de vraag open op welke wijze die 'voltijdse' arbeiders dan wel konden overleven zonder extra inkomens.

Het laatste hoofdstuk (hfdst. 8) waarin de overgang wordt geschetst naar de industrialisatie en de-industrialisatie van de negentiende eeuw haalt niet de diepgang van de vorige delen. Het is duidelijk, ondermeer door het grotere bronnenaanbod, dat veel meer onderzoek mogelijk is over deze belangrijke verschuivingen.

De auteur besluit in zijn 'epiloog': 'De proto-industrie was de verbindende factor tussen twee werelden: die van het dorp of het stadje in de Meierij en de wereldmarkt; de werelden van de lage levensstandaard en die van het handelskapitaal.' Deze studie wijst opnieuw uit dat alleen via nieuw diepte-onderzoek de complexe en zelden eenduidige relaties tussen deze werelden kunnen worden blootgelegd.

Eric Vanhaute

C. J. Lammers, *Nederland als bezettende mogendheid 1648-2001* (Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen. Afdeling letterkunde. Nieuwe reeks LXVI-v; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, 2003, 82 blz., ISBN 90 6984 396 x).

De auteur zegt het al in zijn openingszin: 'Nederland als 'bezettende mogendheid' past niet wel in ons nationale zelfbeeld.' Hiermee geeft hij zeker het gevoel weer dat bij velen zal bovenkomen bij het lezen van de titel van deze studie. Toch onderscheidt Lammers acht casus waarin Nederland als bezetter aan te merken zou zijn. Achtereenvolgens zijn dit in de tijd van de Republiek: het bestuur over de Generaliteitslanden, het *de facto* Brits-Nederlandse bestuur over de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van de Spaanse Successieoorlog en het bestuur over de Barrièresteden. Ten tijde van het Koninkrijk Holland was er sprake van het bestuur over Oost-Friesland en Oldenburg. Het Koninkrijk der Nederlanden ten slotte bezorgde België zonder

enige inspraak van de bevolking een 'Hollandse periode' in zijn geschiedenis; bestuurde koloniën in Oost en West; annexeerde in 1949 de Duitse enclaves Elten en Tudderden en nam deel aan vredesoperaties van Libanon tot Kosovo.

Het is geen sinecure deze historisch zeer uiteenlopende gebeurtenissen als vormen van één verschijnsel — Nederlands bezettingsbestuur — te analyseren. Bovendien moet deze analyse dan iets toevoegen aan onze kennis over het optreden van de Nederlandse overheid in de breedste zin des woords in den vreemde. Lammers definieert 'bezetting' als overheersing door een vreemde overheid met (gewelddadige) dwang. Een element dat inherent aan een bezettingspolitiek is, is de medewerking van autochtone gezagsdragers.

In de laatste paragraaf komt de socioloog nadrukkelijk naar voren. Gebaseerd op de Amerikaanse socioloog J. S. Coleman kan de redenering opgebouwd worden dat de Republiek/Nederland als kleine mogendheid zonder wereldtaal of kosmopolitische cultuur weinig anders kon dan via inheemse elites besturen. Lammers bestrijdt echter schaarste als verklaring voor het Nederlandse patroon. Hij voelt meer voor de institutionaliseringsthese van A. L. Stinchcombe. De redenering is dan dat zich een ingeburgerde stijl van optreden heeft ontwikkeld (bijvoorbeeld in de Generaliteitslanden) en dat deze zolang blijft voortbestaan totdat de functionaliteit nadrukkelijk afwezig raakt. De basis ligt dus in het zeventiende-eeuwse en achttiende-eeuwse bestuur over de zuidelijke gewesten en vestingen. Op basis van de cultuurdimensies van G. Hofstede en een vergelijking tussen Frans, Brits en Staats optreden in de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van de Spaanse Successieoorlog komt Lammers tot de conclusie dat Nederland met de Britten een weinig autoritair leiderschap en een beklemtoning van individualisme gemeen heeft en van de drie landen het meest op de lange termijn is gericht. Dan poogt Lammers in enkele alinea's duidelijk te maken dat diepgewortelde nationale, interne bestuurlijke tradities — Hofstedes typering — zeer herkenbaar zijn in koloniaal optreden en bij bezetting van gebieden. Zo komt Lammers, met nogal wat slagen om de arm, tot de synthese: Hofstede voor de cultuurdimensies op macroniveau, Stinchcombe voor het mesoniveau van de constanten in organisaties en ten slotte Coleman voor de verschillen in tijd en plaats op het microniveau.

Wat leert ons de studie van Lammers? Brengt het ons verder het bestuur over de Generaliteitslanden te koppelen aan internationale vredes machten waaraan Nederland heden ten dage deelneemt? Er kleven enkele bezwaren aan Lammers' studie. In de vroeg moderne tijd spreken van bezettingen brengt het gevaar van anachronistische redeneringen met zich mee. Over wat als legitiem (zie over legitimiteit en bezettingsbestuur de oratie van Peter Romijn, Amsterdam, 2002) of eigen bestuur werd ervaren kan alleen een uitspraak worden gedaan als begrippen in hun historische context worden geplaatst. Het gewest of de religie bepaalde meer de loyaliteiten dan abstracte statelijke verbanden. De relatie tussen het generaliteitsland Brabant en de Staatse regering in Den Haag is gecompliceerder dan Lammers doet vermoeden. (M. P. Christ, *De Brabantsche Saecke* (Tilburg, 1984))

Het is jammer dat Lammers zo gemakkelijk een groot deel van het koloniale rijk buiten beschouwing laat. Aan bijzonder interessante bezittingen, of bezettingen, zoals de Kaap-provincie, Ceylon en Brazilië (J. A. G. de Mello, *Nederlanders in Brazilië 1624-1654* (Zutphen, 2001)) gaat hij gemakkelijk voorbij, maar ook aan het eeuwenlange bestuur over Suriname (H. J. G. Waltmans, *Suriname 1650-2000* (Oosterhout, 2002); H. Buddingh, *Geschiedenis van Suriname* (Utrecht, 1995)) en de Caribische bezittingen (de studies van G. Oostindie) besteedt hij nauwelijks een woord. Van een groter historisch belang is de kwestie van een internationale vergelijking van koloniaal bestuur tussen Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk. Lammers doet daarvoor interessante aanzetten, maar hij vergeet dat er al dergelijke studies bestaan van

de hand van Von Albertini. (R. von Albertini, *Europäische Kolonialherrschaft 1880-1940* (Zürich, 1976) en *Dekolonisation* (Köln, 1966))

Bezwaarlijk acht ik Lammers' behandeling van de Nederlandse bijdrage aan internationale vredesmachten in dit kader van 'bezetting'. Als het optreden plaatsvindt op verzoek van de strijdende partijen, of op basis van hoofdstuk 6 van het VN-handvest, is er geen sprake van bezetting en nog minder van bezetting door een nationale staat. De Nederlandse aanwezigheid in Libanon, Bosnië en Kosovo vond plaats in het kader van internationale vredeshandhaving of crisisbeheersing onder de paraplu van internationale mandaten. De actor die optrad in het gebied was een internationale organisatie, niet een nationale staat. De regels waaraan deze macht zich diende te houden waren internationale regels, dus noch op enigerlei wijze regelgeving uit een bepaalde staat noch de juridische regelgeving zoals vastgelegd in de Geneefse conventies over bezettingen. Dat er op het laagste niveau verschil van interpretatie en handelen tussen legers van verschillende staten kan bestaan is evident. Nationale militaire culturen verschillen nu eenmaal, maar dit onderbouwt Lammers' these geenszins. Zonder internationale vredeshandhaving wint Lammers betoog aan kracht.

Tot slot een opmerking over de opbouw van de studie. Pas in de laatste bladzijden komt de sociologische theorie uit de hoge hoed, en wordt deze, in vaak enkele zinnen, op een beperkt aantal van de eerder genoemde bezettingen geplakt. De vraagstelling blijkt pas helemaal aan het einde van een grotere sociologisch-theoretische diepgang te zijn dan de lezer beseft wanneer hij de verschillende bezettingsgeschiedenissen leest.

Het gevaar van Lammers' prikkelende theorie schuilt in te veel willen verklaren wat historisch door tijd en plaats ver van elkaar is gescheiden. De interessantste vraag ligt mijns inziens op het koloniale gebied — daar is de Nederlandse staat zonder twijfel een bezettende macht — minder relevant lijkt mij de poging het bestuur over de Generaliteitslanden te koppelen aan *dutchbat* in Bosnië.

W. Klinkert

J. A. ten Bokkel Huinink, *Constantijn Johan Wolterbeek (1766-1845), van adelborst tot admiraal. Maritieme biografie van een achttiende-eeuwse marineofficier* (Zutphen: Walburg pers, 2004, 135 blz., €24,95, ISBN 90 5730 318 3).

Op het eerste gezicht is dit een voorbeeldig en verzorgd boekje: gebonden, fraai geïllustreerd, compleet met notenapparaat, literatuurlijst en een register op persoons- en scheepsnamen. Ook de klinkende marinecarrière van de hoofdpersoon tijdens een zeer turbulente periode in de Nederlandse geschiedenis belooft voldoende stof voor een interessant verhaal. De biografieën van collegae en tijdgenoten Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819) en Joan Cornelis van der Hoop (1742-1825) hebben dat genoegzaam aangetoond. Een vergelijking tussen die beide dissertaties en deze 'maritieme biografie' van Constantijn Johan Wolterbeek gaat echter niet op. Ten Bokkel Huinink, een gepensioneerd medicus, had duidelijk minder pretenties met de uitgave van deze doctoraalscriptie. Hij heeft de loopbaan van een verdienstelijk marineofficier chronologisch opgetekend aan de hand van diens memoires en een verzameling (voornamelijk ambtelijke) papieren van Wolterbeek, aangevuld met enige relevante literatuur. Het resultaat is een nogal eenzijdig en oppervlakkig relaas, waarbij de lezer veelvuldig het gevoel bekriipt dat er veel meer in had gezeten. De archieven van de ministeries van marine en koloniën en particuliere collecties van bijvoorbeeld de families Elout en Baud in het Nationaal Archief bevatten een schat aan informatie over de marineactiviteiten in deze periode en de verdienste(n)